

Група 209 Історія України

Урок 26 Початок економічної кризи.

Історія України В.Власов, С.Кульчицький

Параграф 15 ст.125-141 опрацювати

Письмово ст.134 завдання 1,2 в конспекті записати

Стан економіки України та визрівання економічної кризи (середина 1960-х – початок 1980-х рр.) Косигінська економічна реформа 1965 р.

- Після усунення Хрущова від влади в жовтні 1964р. економіка країни продовжувала перебувати у **кризовому стані**:
 - Семирічний план (1959-1965 рр.) не було виконано.
 - Постійне зниження темпів приросту промислової продукції; невідповідність між зростанням зарплати і продуктивності праці.
 - Характерна відстала структура виробництва.
 - Виробничі фонди використовувалися неефективно; збільшення капіталовкладень при їхній низькій віддачі; масовий випуск товарів, що не знаходили збуту.
 - Відсутність дієвих матеріальних стимулів для підвищення продуктивності праці та якості продукції, що випускається.
 - Колгоспи перебували в скрутному становищі; низька ефективність сільськогосподарського виробництва, значне відставання за темпами розвитку від промисловості всього аграрного сектору.
 - Знизився життєвий рівень більшості населення СРСР.
 - Характерна диспропорція в розвитку галузей народного господарства.
- Для мільйонів людей залишалась гострою житлова проблема; наявність великої кількості незавершених об'єктів у промисловому і цивільному будівництві;
- Головою Ради Міністрів СРСР був призначений **Олексій Косигін**, який розробив програму економічних реформ та спробував реалізувати їх у **1965 – 1967 рр.**
- **Березень 1965 р.** – пленум ЦК КПРС обговорив питання *«Про невідкладні заходи подальшого розвитку сільського господарства СРСР»*
- **Вересень 1965 р.** – пленум ЦК КПРС прийняв постанову *«Про поліпшення управління промисловістю, вдосконалення планування та посилення економічного стимулювання промислового виробництва»*.
- **1966-1970 рр.** – період реформування.
- **1965-1970 рр.** – *восьмий п'ятирічний план* розвитку народного господарства; *восьма п'ятирічка* припала на період реформування, її підсумки були найкращими за останні 35 років, вона отримала назву **«золота п'ятирічка»**.

Сутність реформ:

Промисловість:

- розширення господарської самостійності підприємств (господарський розрахунок);

Госпрозрахунок – метод господарювання підприємств в умовах соціалістичної економіки, який поєднував централізоване керівництво з певною економічною самостійністю підприємств.

- посилення економічних стимулів праці залежно від його результатів.
- оцінка діяльності промисловості підприємств не за валовими показниками виробленої продукції, а за її реалізацією.
- скорочення обов'язкових планових показників, що доводилися до підприємств із центру, *зміцнення їхнього госпрозрахунку*, підвищення самостійності, збереження в розпорядженні підприємств більшої частини прибутку;
- ліквідація раднаргоспів і перехід від територіальної системи управління до галузевої (відновлення міністерств і відомств).
- реформи спрямовувалися на посилення економічного стимулювання і підвищення матеріальної зацікавленості трудових колективів і окремих трудящих.
 - **На 1968 р.** у СРСР на нові економічні умови діяльності перейшло близько 27 тис. підприємств; виробництво промислової продукції зросло на 50%; національний дохід збільшився на 30%; підприємства здобули відносну самостійність, робітники, інженерно-технічні працівники і службовці стали відчувати зв'язок між якістю своєї праці та рівнем заробітної плати; збільшувалися фонди суспільного споживання, почали вирішуватися деякі соціальні проблеми.
 - Однак уже на початку 70-х рр. все чіткіше виявлялися *негативні тенденції* в економіці; елементи госпрозрахунку в УРСР, як і в усій країні, жорстко придушувалися *плановою економікою*; чим краще були результати роботи підприємств у поточному році, тим вищі планові показники ставилися йому на наступний рік.
 - Економіка України продовжувала розвиватися *екстенсивним шляхом* за рахунок залучення нових джерел сировини і робочої сили; швидко застарівали основні виробничі фонди; сповільнилися темпи економічного росту.

Сільське господарство:

- збільшення капітальних вкладень в сільське господарство;
- розвиток матеріальної та соціальної бази села;
- скасування обмежень стосовно особистих підсобних господарств.
- зменшення планів з обов'язкового постачання основних видів сільськогосподарської продукції;

- Встановлення твердих цін для державних закупівель *на 6 років і надбавки 50 %* до закупівельної ціни на позапланову продукцію;
- введення гарантованої оплати праці колгоспників;
- Механізація сільськогосподарського виробництва (посівні та збиральні машини, автодоїлки тощо); зниження цін на сільськогосподарську техніку та запчастини до неї;
- Завершення електрифікації колгоспів та радгоспів, зменшення тарифів на електроенергію для виробничих потреб села;
- Перші кроки у здійсненні реформ дали *позитивні результати*: оживилося сільськогосподарське виробництво; збільшилися постачання продовольства в міста; у селах з'явилося більше техніки; швидкими темпами будувалося житло та об'єкти соціально-культурного призначення.
- Але, збереглося централізоване планування і регламентація сільськогосподарського виробництва; не діяли економічні стимули для підвищення продуктивності праці та якості продукції; продовжувалося адміністрування і некомпетентне втручання партійного керівництва у справи колгоспів і радгоспів; збільшувався апарат управління сільським господарством; хімізація і меліорація не дали очікуваних результатів.
- У цілому, в розвитку сільського господарства домінували *негативні тенденції* над спробами його реформування.

Причини краху реформ:

- Економічні реформи не зачепили основ командно-адміністративної системи;
- Ринкові ідеї не були сприйняті у вищих ешелонах влади;
- Посилилося директивне планування і силове управління, що поступово призводило до нівелювання реформи, а на початку 70-х рр. – до її згортання;
- Владні структури намагалися посилити централізм в економіці, а паралельно – впровадити ринкові економічні регулятори (рентабельність, прибуток тощо); *це були спроби вмонтувати елементи економічного стимулювання у командну систему*;
- Повільно впроваджувалися досягнення НТР;
- Економіка зберегла екстенсивний характер; якість продукції залишалася низькою;
- Зберігалась *диспропорція* у розвитку галузей народного господарства;
- Запровадження повного господарського розрахунку на підприємствах здійснювалося повільно і непослідовно.
- *мілітаризація економіки* і величезні потреби військово-промислового комплексу (ВПК) в умовах наростання на міжнародній арені гонки

озброєнь відволікали величезні ресурси (фінансові, трудові ті ін.), що катастрофічно позначилося на реформаторській політиці й у підсумку зводило її нанівець.

- Для України наслідки краху економічних реформ посилювалися насамперед тим, що республіка займала *лідуючі* позиції в СРСР за виробництвом промислової та сільськогосподарської продукції: в УРСР знаходилася одна з найпотужніших виробничих і матеріально-технічних баз країни, тут були зосереджені найбільші в СРСР підприємства військово-промислового комплексу (ВПК)

Стан економіки України та назрівання кризових явищ

Промисловість:

Досягнення:

- Високі темпи розвитку електроенергетики: введено в дію велику кількість електростанцій – *Придніпровську, Буришинську, Зміївську, Запорізьку та Чорнобильську АЕС* та ін.;
- Бурхливий розвиток вугільної, нафтової, газової, хімічної промисловості, металургії, машинобудування;
- Будівництво нових великих підприємств, комплексів, цехів;
- Зростання кількісних показників випуску промислової продукції.

Кризові явища:

- В умовах *світової енергетичної кризи (1973-1975 рр.)*, коли значно збільшився експорт енергоресурсів із СРСР, лівова частка всіх капіталовкладень стала направлятися на освоєння нових родовищ нафти і газу в Сибіру і на Крайній Півночі, а не на модернізацію виробництва.
- Зростала собівартість виробленої продукції, що призводило до значного зниження її конкурентоздатності на світовому ринку.
- **70-80-ті рр.** були відзначені подальшим *наступом центру* на національні інтереси союзних республік; союзні міністерства і відомства на свій розсуд використовували природні багатства і трудові ресурси України, монопольно вирішували питання капітального будівництва, асортименту продукції, що випускалася.
- В Україні споруджувалися нові гірничо-збагачувальні, трубні, металургійні заводи та інші *промислові гіганти*; нерідко вони будувалися за застарілими проектами і технологіями, що призводило до забруднення навколишнього середовища.
- У Донбасі та Придніпров'ї (особливо в Кривому Розі, Запоріжжі, Дніпропетровську, Дніпродзержинську, Донецьку, Жданові) рівень забруднення повітря набагато перевищував загальносоюзні показники; інтенсивне будівництво хімічних комбінатів в Україні ще більш загострювали ці та інші проблеми.
- *«Штучні моря»* (Київське, Кременчуцьке та інші водоймища) поглинули близько 1 млн. гектарів родючих земель; протягом короткого часу без

серйозних економічних обґрунтувань на основі застарілих технологій в УРСР було побудовано *кілька атомних електростанцій*, у тому числі в безпосередній близькості від великих міст (*Київ, Запоріжжя та ін.*).

- За **1966-1985 рр.** – зменшилися середньорічні темпи приросту основних показників економічного розвитку України; хронічним стало невиконання п'ятирічних планів.
- Зношеність основних фондів чорної та кольорової металургії, паливно-енергетичного та хімічного комплексів досягла 50-60%; за темпами зростання основних виробничих фондів республіка у 1985 р. посідала *останнє, 15-те місце* в Радянському Союзі.
- За період з **1961 р. по 1985 р.** майже вдвічі зменшилася рентабельність підприємств.
- Катастрофічно не вистачало металу, будівельних матеріалів, обладнання, палива, паперу, кормів, транспортних засобів, предметів першої необхідності тощо.
- Частка галузей, що працювали на споживчий ринок, у загальному обсязі валової продукції не перевищувала 29%, тоді як у розвинених країнах цей показник досягав 50-60%; вироблялося чимало нікому не потрібних речей лише тому, що це було заплановано; на споживчий ринок працювало менше 30% потужностей української промисловості.

Сільське господарство

- Щорічний приріст продукції аграрного сектору в **1976-1980 рр.** становив тільки **1%**, замість запланованих **20%**; як і раніше, колгоспники і робітники радгоспів були мало зацікавлені в результатах своєї праці; у **1970-х рр.** почався масовий відтік сільського населення України до міст.
- Нераціональне використання капіталовкладень; низька віддача від вкладених коштів: *на початку 1980-х рр.* **40%** колгоспів і радгоспів УРСР були нерентабельними або збитковими; недостатня кількість і низька якість сільськогосподарської техніки; нестача мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин тощо; низький рівень впровадження в аграрному секторі нових наукових розробок.
- Збільшувався розрив між зростанням фінансування сільського господарства та обсягом виробленої продукції; за 1966-1985 рр. середньорічні капітальні вкладення в сільськогосподарське виробництво збільшились у **2,5 рази**, а валовий збір зерна – лише на **18%**.
- Нераціональне використання земельних ресурсів: непродумана меліорація, віддача найкращих чорноземів під забудову, прокладання на родючих землях шляхів, створення водосховищ тощо; скорочення посівних площ; безгосподарське використання земель призвело до того, що з **1965 р. по 1985 р.** посівні площі в Україні зменшилися більш ніж на 1 млн. га.

- Недбала переробка та зберігання врожаю, результатом чого була щорічна втрата третини овочів і фруктів, 10 % зерна; недостатній розвиток соціальної сфери села, відтік молоді в міста; *поява неперспективних «умираючих» сіл* (з **1966 р. по 1985 р.** з мапи УРСР зникло понад **1,5 тис. сіл**); протягом **1966-1985 рр.** *чисельність сільського населення зменшилося на 4,5 млн. душ.*
- Низька продуктивність праці, відсутність необхідної техніки зумовили гострий дефіцит робочої сили в сільському господарстві; переважала ручна праця; у 1985 р. ручною працею у рослинництві було зайнято 71,4% колгоспників і 79,8% працівників радгоспів.
- Падіння темпів виробництва: **на 1985 р.** приріст сільськогосподарської продукції в УРСР складав лише **0,5 %**, тобто менше, ніж приріст населення.
- Для забезпечення населення продовольством держава була змушена в широких масштабах закуповувати зерно за кордоном.
 - Керівництво країни намагалося спинити загрозливі тенденції в економіці, але колгоспно-радгоспна система й адміністративно-командні методи управління економікою вичерпали себе; необхідні були докорінні соціально-економічні зміни.
 - Не допомогла і прийнята у **1982 р.** *травневим пленумом ЦК КПРС* і продубльована того ж року *листопадним пленумом ЦК КПУ Продовольча програма.*